

Ανάγλυφο της «Σκεπτόμενης Αθηνάς». Μέσα Σου αι. π.Χ. Μουσείο Ακρόπολεως.

Η θέση της γυναικάς στην Αθήνα της κλασικής εποχής

Η Αθήνα, όπως είναι γνωστό, είναι η μόνη πόλη για την οποία έχουμε το μεγαλύτερο αριθμό πληροφοριών. Μόνο αυτής είναι δυνατό να ανασυστήσουμε, σχεδόν στην ολότητά του, το νομικό της καθεστώς και στη συνέχεια να εντοπίσουμε μέσα σ' αυτό και τις διατάξεις του που ρύθμιζαν τη θέση των γυναικών.

Eva Cantarella

Καθηγήτρια του αρχαίου ελληνικού και ρωμαϊκού δικαίου στο Πανεπιστήμιο της Παλιάς

Η Αθήνα, η πρωτεύουσα της Αττικής, βρισκόταν κάτω από την προστασία της θεάς Αθηνάς που της είχε δώσει το όνομά της:

Μή αυτήν είναι συνδεδεμένος ένας χαρακτηριστικός μόβος. Μια κάποια μακρινή μέρα ἀρχισε μια διαμάχη μεταξύ δύο θεών, της Αθηνάς και του Ποσειδώνα. Κατά τη διάρκεια, ακριβέστερα, της βασιλείας του Κέκροπα, του βασιλιά της πόλης που κατόπιν ονομάστηκε Αθήνα, συνέβησαν δύο πράγματα βαυμαστά: στην Εερή γη ξεφύτωσε κάποια μέρα μια ελήνη και την ίδια στιγμή ποι πέρα ανάθλισε μια πηγή νερού. Ο βασιλιάς απευθύνθηκε τότε στο μαντείο των Δελφών για να ωρτησε τι σήμαιναν όλη αυτά και τι έπειπε να κάνει. Το μαντείο απάντησε ότι η ελήνη συμβολίζει την Αθήνα και το νερό των Ποσειδώνα και οι ίδιοι οι κάτοικοι της πόλης έπρεπε να αποφασίσουν ποιόν από τους δύο θεούς θα διάλεγαν ως προστατή τους. Ο Κέκροπας κάλεσε τότε το λαό σε συνέλευση, στην οποία πήραν μέρος και οι γυναίκες, γιατί τότε ακόμα μετίχαιν καί αυτές στις λαμβανόμενες αποφάσεις. Οι άντρες ειψήφισαν για τον Ποσειδώνα, οι γυναίκες για την Αθηνά. Επειδή όμως υπήρχε μια γυναικά παραπάνω, νίκησε η Αθηνά πράγμα που εξαγρίωσε τον Ποσειδώνα τόσο που σκέπτεται με θάλασσα όλη τη γη των Αθηναίων. Για να τον εξεμενίσουν οι τελευταίοι αυτοί, αναγκάστηκαν να επιβάλουν τρεις ποινές στις γυναίκες τους: τους αφαίρεσαν το δικαίωμα να φωρίζουν, το δικαίωμα να ονομάζονται τα παιδιά τους με το δικό τους όνομα (που από τότε και μετά ονομάζονταν με το πατρικό τους όνομα) και, τέλος, τους αφαίρεσαν το δικαίωμα να ονομάζονται Αθηναίες όπως μέχρι τη στιγμή εκείνη γνώταν ποτέ τιμών της θεάς.

Ποιο είναι το βαθύτερο νόημα του μόβου; Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές (και κυρίως συμφίωνα με τις απόψεις του Ελεύθεου ιστορικού J.J. Bachofen) ο μόβος δείχνεις ότι η Αθήνα κατά μια πρώτη φάση της ιστορίας της, πριν δηλητήτη καταστεί κοινωνία πατριαρχική που άφηγε έως από κάθε δημόσιο ή ιδιωτικό χώρο τις γυναίκες, πέρασε από μια περίοδο γυναικοκρατίας.

Εκτός δο το μιθό αυτόν της Αθηνάς, η εικασία του Bachofen βασιζόταν και σε πολυάριθμες άλλες δημόγησεις, όπως ο μόβος των Ευμενίδων.

Στην Ορέστεια και ειδικότερα στις Ευμενίδες ο Αισχύλος αναφέρεται στην περιφήμη δική που στράφηκε κατά του Ορέστη γιατί είχε σκοτώσει τη μητέρα του Κλυταιμνήστρα

που ενεχόταν για το φόνο του άντρα της Αγαμέμνονα, πατέρα του Ορέστη. Το δικαστήριο κατά βάθος εκαλείτο να απαντήσει στο ερώτημα ποιού ήταν μεγαλύτερη η αξία, του πατέρα ή της μητέρας. Οι Ερινύες κατηγορούσαν το μητρόκοτο υποστρίζοντας ότι το έγκλημα του Ορέστη ήταν πιο βαρύ από το έγκλημα της Κλυταιμνήστρας που είχε σκοτώσει τον άντρα της που δέθαια δεν είχε ομοίω με το δικό της αἷμα. Αντίθετα ο Ορέστης είχε σκοτώσει εκείνην που είχε δοτεί τη ζωή. Όμως ο Απόλλων, που σημειώθηκεν υπεραρπετίσταν τον Ορέστη, δεν ήταν της ιδίας γνώμη: δεν είναι, επινόει, η μητέρα που γεννάει το γιο. Η μητέρα δεν προσφέρει παρά μόνο τη μητρά της. Ο πραγματικός γεννήτορας είναι ο πατέρας που δίνει το σπέρμα του. Το δικαστήριο τελικά αθωνόντας τον Ορέστη έδωσε δικίο στον Απόλλωνα. Με την φήμη της Αθηνᾶς (της θέας που δέν έπικες είναι γνωστό, μητέρα), ο μητρόκοτος αθωνήθηκε. Ήταν γεννήτηρος το πατριαρχικό καθεστώς που αντικατέστησε το προπογούμενο γυναικοκρατικό.

Το να πει κανείς από την άποψη αυτή είναι ακριβής η χώρα, είναι κάτι το ιδιαιτερό δισκολό. Κατά πολλούς ιστορικούς, ορισμένες εκδηλώσεις της παλιής γυναικείας δύναμης εντοπίζονταν στην αθηναϊκή κοινωνία ακόμα και της κλασικής περιόδου και αποτελούσαν έναν από τους λόγους για τους οποίους οι γυναίκες, αν και στερούμενες από κάθε πολιτική εξουσία απολάμβαναν δώμα όχι μικρό κύρος, αρκετή αυτονομία, μέσω του εσωτερικού του «οίκου», ασκούσαν δε αειμπρόσκεπτη επιρροή πάνω στους άντρες. Αυτά τα τελευταία όταν προσπάθησαν να αποδειχθείσουν, επέδειναν τις διατάξεις που, κατά την κλασική εποχή, ρυθμίσαν την βασική πτυχή της ζωής των γυναικών – εδώ δέθαια η τύχη τις βοηθώνει να ζήσουν και να εφέγουν από τη μορφή που τις εθεραινει και που συχνά τις οδηγούσες ευείη, μετά τη γέννησή τους, στην «έκθεση» της. Η έκθεση αποτελούσε συνήθεια, που οι νόμοι οπέτρεπαν και η κοινωνική συνείδηση δεχόταν χωρίς κανέναν προβληματισμό. Παρά τα διασκόμενα από τον Αριστοτέλη για τις ανάγκες καταργήσεως της, εξακολουθούσε να εφαρμόζεται και, πέρα από την κλασική, κατά την ελληνιστική εποχή.

Ο Ποσειδένιος (κωμωδιογράφος της Νέας Κωμωδίας που έλησε μεταξύ του Ζου και του Σου π.Χ. αιώνα) έγραφε ότι «ένα για τον ανάτρεψε ακόμα και κάποιος που ήταν φτωχός, ενώ μια θυγατέρα την έζειθε

ακόμα και κάποιος που ήταν πλούσιος». Τα κορίτσια, είναι δέθαιο αυτό, τα εξέθεταν πολύ πιο συχνά από τις τα γυναίκα. Το γενονός δεν πρέπει να μας εκπλήσσει, δεδομένου ότι για την οικογένεια τα κορίτσια, σε τελευταία ανάλυση αποτελούσαν «τοποθέτηση» με αρντικές κυρίως πλευρές, όχι μόνο εξαιτίας των εξόδων που απαιτούσαν για τη συντήρηση τους κατά τη διάρκεια της βρεφικής και παιδικής ηλικίας τους, αλλά και προπονάς για την έξοδο της προίκας που έπειρε τα νους δίνεται κατά την άρια του γάμου τους. Μια θυγατέρα απαντρεύονταν ποτέ δεν «ανταπεδίδει» διά της είχε ξεδεινείτει αυτήν: αλλά και οι δέν παντρεύονταν πάλι εξακολουθούσαν να βαρύει τον οικογενειακό προϋπολογισμό με ένα τελείων άχρηστο βάρος. Ιδού, λοιπόν, γιατί οι γυναικες (όπως άλλωστε συνέβαινε και σ' ολούς τους λόγους που εφαρμόζουν) το έβια με της έκθεσης των νεογεννητών) εξακολουθούσαν να αποτελούν για αιγαίνες τα κύρια θύματα της συνθετικούς αυτής.

Στην Ελλάδα, ειδικότερα, συνήθιζαν να το κάνουν τοποθέτωντας τις νεογέννητες σε μια πλήρη χύτρα (απ' αυτό προέρχεται και το ρήμα «χυτρίζειν» που σημαίνει: τοποθετώσε ως χύτρα) και τις εγκατέλειπαν στο δρόμο – συνήθως όχι μακριά από το σπίτι τους.

Στην Ελλάδα, για να κλείσουμε με το θέμα αυτό, η έκθεση των νεογεννητών εξηπρεπείστες μια λειτουργία κοινωνικά αλλά και πολιτικά χρηστήμα, μειω και μ' αυτήν ρυθμίστηκαν ο αριθμός των μελών της πόλης και προ πάντων η σχέση μεταξύ των φύλων κατά τρόπο ώστε να μην υπάρχουν πολλές γυναικες καταδικασμένες να μείνουν άγαινες. Στο να μην υπάρχουν γυναίκες αναπτύντες θεραπεύσεις με επίσημη συνήθεια, που δέθαια καταργήθηκε με έναν νόμο αποδιδόμενο στο Σόλωνα, μα και που από το γεγονός και μόνο ότι χρειάστηκε να καταργηθεί επιστημός, με νόμο, αποδέιξεν πάσο διαδομένη ήταν η συνήθεια αυτή στην πράξη (ισως μάλιστα να μην επιτεύχθηκε ποτέ η πλήρης ανατροπή της), δηλαδή η αναψισθητή αποτελεσματική συνήθεια, να πουλιέται από τον πατέρα της ως δουλή τη θυγατέρα εκείνη που κινδύνευε να μείνει γεροντοκόρη.

Αν αντηκαν σε επωποίες οικογένειες οι νεαρές απόθεσες ανατρέφονταν από τις δύολες. Περνώντας τις μέρες τους χωρίς κανέναν είδους εκπαιδευση: ούτε στο σχολείο μαθαίναν γράμματα, γιατί τα κορίτσια δεν στέλνονταν στα σχολεία, ούτε στο σπίτι γιατί στο σπίτι μάθανταν τις οι-

κιακές δουλειές μόνον αν ανήκαν σε εύπορες οικογένειες, περνούσαν τις ώρες τους και με διάφορα παιχνίδια που δέθαια κάθε άλλο παρά δισθούσαν στην πνευματική τους ανάπτυξη – παιχνίδια με κουκλές (που την παραμονή του γάμου τους τις θυσίαζαν στην Άρτεμη), με στεφάνια, τόπια, σδωμέρες και κυρίως κούνιες. Σε ηλικία ακόμα παιδική (στη γνωστή περίπτωση της οδελφής του Δημοσθένη στην ηλικία των 5 ετών) τις αραβάνιαζαν και γύρω στα 14-15 χρόνια τους τις πάντρευαν μ' έναν άντρα, τριάντα συνήθως ετών. Οι τελετές του γάμου διαρκούσαν, στις πιο πλούσιες τουλάχιστον οικογένειες, τρεις ολόκληρες ημέρες. Την πρώτη ημέρα (πην: προαύλιο ημέρα) ο πατέρας της νύφης πρόσφερε θυσίες στους θεούς, η νύφη αφίερωντας τα παιχνίδια της στην Άρτεμη και τόσο ο μελλων γαμπρός όσο και η νύφη λουζόντουσαν με νερό που αντλούσαν από κάποια ιερή πηγή ή ποταμό ιερό. Η δεύτερη ημέρα ήταν η ημέρα του γάμου. Ο πατέρας της νύφης παρέβετε το τραπέζι του γάμου: μετά το τέλος του την οδηγούσαν με ένα όχημα στον οικο του άντρα της. Την τρίτη, τέλος, ημέρα (την επαυλία ημέρα) η νύφη δεχόταν στο συληνικό της σπίτι τα δώρα που της πρόσφεραν για το γάμο της.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σταθούμε για να επισημάνουμε μιαν ιδιαιτερότητα του αθηναϊκού δικαιού. Στην Αθήνα η υπαρχή συγγένειας μεταξύ των μελλονύμων δεν αποτελούσε κάλυμμα για το γάμο τους, ακόμη κι όταν η συγγενική αυτή σχέση ήταν ιδιαιτερά στενή, όπως μεταξύ θείου και ανηψιάς ή, ακόμα, μεταξύ αδελφού και αδελφής.

Ομως, ενώ επιτρέπονταν ο γάμος μεταξύ αδελφού και αδελφής ομοπάτριων (με άλλα λόγια αδελφών που είχαν μόνο τον ίδιο πατέρα), αντιτέθεται απαγορεύοντας ο γάμος μεταξύ αδελφών ομομητρίων που είχαν δηλαδή κοινή μόνο τη μητέρα. Ποιά ήταν η λογική αυτού του κανόνα: Κατό μερικούς, η απαγόρευση των γάμων μεταξύ ομομητρίων αδελφών αποτελούσε κατάλοιπο μιας πολαιότερης μπριαρικής οργανώσεως της κοινωνίας, στην οποία απαγορεύονταν ο γάμος μεταξύ των παιδιών της ίδιας μητέρας γιατί αποτελούσαν μέλη της ίδιας οικογένειας, ενώ για τους γάμους των ομοπάτριων, απλώς, παιδίων δεν γεννιόταν θέμα κωλύματος γιατί ανήκαν σε οικογένειες διαφορετικές. Όμως, πιστεύω, ότι ο βασικός λόγος υπήρχε άλλος: οικονομικός.

Δινοντας, δηλαδή, ο πατέρας την κόρη του ως σύζυγο στον αδελφό της και γιό του. στην ουσία απόφευγε να μειώσει την οικογενειακή περιουσία κατά το ποσό που θα χρειαζόταν να της δώσει ως προίκα – έτσι τούτο παρέμενε στην οικογένεια. Ήταν, λοιπόν, τα οικονομικά αφέλη, που αποκέρδισε κατ αυτό τον τρόπο η οικογενειακή ομάδα, που αθύουσαν τους αρχαίους να ξεπερνούν τα σχετικά «ταμπού» που τις δραματικές τους διαστάσεις θλέπει κανένας στον Οιδίποδα.

Στο γάμο δεν προβλέπονταν λόγοι αισθηματικοί αλλά κυρίως λόγοι οικονομικοί και κοινωνικοί: έτσι ο θεσμός εξυπέρτευτος αφέντος την ανάγκη διατήρησης ανέπαφης της οικογενειακής περιουσίας (όπως στο γάμο μεταξύ αδελφών) και αφετέρου την επιθυμία δημιουργίας η διατήρησης δεσμών με άλλες οικογένειες (στις περιπτώσεις γάμου μεταξύ «εμπικίνων»). Σ' όλες δε αυτές τις περιπτώσεις απέλθεναν ασφάρι στην εξυπέρτηση της οικογένειας όχι της γυναίκας ως ατόμου.

Κλεισμένη στα ενδύτερα του σπιτιού (στο γυναικινή) η παντρεύτη γυναίκα – για να δώμε και αυτής τη ζωή – δεν είχε καμιά δυνατότητα να συναντησει πρώσωπα άλλα εκτός από τους απολύτως δύοκος της. Τα ψώνια άλλωστε στην Αθήνα τα έκαναν οι άντρες. Στα παραπέμποντα δείπνα, οι παντρεύμενες γυναίκες (καθώς επίσης οι μητέρες, οι αδελφές και οι θυγατέρες) δεν είχαν το δικαίωμα να πάρουν μέρος δύο εξάλλου απαγορεύονταν η παρουσία τους στις θεατρικές παραστάσεις. «Οι αδελφές μου και οι ανηψιές μου – λέει ένας πελάτης του Λυσία – ανταρτρήφαν τόσο καλά που σχέδιον τα χάναν μπροστά σ' ένα ξένο μετ' το πτήτι».

Μόνοι οι γυναίκες των φτωχότερων τάξεων εκινούνταν με κάποια μεγαλύτερη ελευθερία μεταξύ των ανδρών, πρηγωνάτας στην αγορά για να πουλήσουν ψωμί ή τα χορταρικά τους ή, προκειμένου για τους μακρινούς δημοσίους της Αττικής, δουλεύοντας στους αγρούς, ή κάποιες φορές οδηγώντας ζώα στην αγορά. Όμως για τις γυναίκες της πιο ευκοτάτων τάξεων, οι μόνες ευκαιρίες που τους δίδονταν για να ιδουν έξοντας ήταν οι δημόσιες γιορτές και οι... κτήδεις των πιο στενών τους συγγενών (στις οποίες δεν έπαιρωνταν μέρος, σύμφωνα μ' ένα νόμο αποδιδόμενο στο Σόλωνα, παρά μόνο όλους γυναίκες ήταν μεγαλύτερες από εξήντα). Κλεισμένες, λοιπόν, στο σπίτι οι αιθίδες της ανώτερης ή της μεσαίας τάξης, περνούσαν μια ζωή κενή, στερημένη από κάθε ενδιαφέ-

Συμποσιαστής και εταίρα. Αττική κύλικα.

ρον ή διασκέδαση, που ούτε καν ανταμοιβόταν – τουλάχιστον! – από μια κάποια θεβαϊότητα οτι αποτελούνταν στα αντικείμενα του αποκλειστικού ενδιαφέροντος του άντρα τους.

Πραγματικά, ο Αθηναίος άντρας μπορούσε, όπως λέγεται σ' ένα περίφημο χωριό του Δημοσθένεων, να έχει τρεις γυναίκες: τη σύζυγο του (δάμαρη ή γυνή) για την αποκήτηση νόμιμων παιδιών, μια πολλακίδα για τη «φροντίδα του σώματος», μ' αλλα λόγια για να την έχει σεξουαλικό σύντροφο στην καθημερινή του ζωή και τέλος, μια εταιρία ήδονής ενέκει, για ευχαρίστηση πνευματική αλλά και σωματική. Στις τελευταίες αυτές, τις πολλακίδες και τις εταιρίες θα επανέθεουμε και πιο κάτω, αφού συμπληρώνουμε αυτές τις λίγες υπεύθυνες για το θέμα του γάμου των αττιδών, με ορισμένες πρόσθετες πληροφορίες σχετικών με το διαζύγιο τους.

Το αθηναϊκό δίκαιο του γάμου πρόβλεπε τρεις περιπτώσεις λύσης του (εκτός, θέβαια, από την θάνατο). Η πρώτη, που ήταν και η αναμφίβολα, πιο συχνή, ήταν η αποπομπή της γυναίκας από μέρους του σύζυγου της (έκπετψιμη) στην οποία οι άντρες κατέφευγαν όπως επιμούσαν να μην έχουν πα δίπλα τους την μέριη της στιγμής εκείνη σύντηγο τους. Δεν χρειαζόταν να προβάλουν ορισμένους λόγους για να δικαιολογήσουν την αιτία της αποπομπής. Μόνη υποχρέωση που τους εδέραινε σε τέτοιες περιπτώσεις, ήταν η ανάγκη επιστροφής της προίκας που είχαν πάρει. Τη δεύτερη περίπτωση αποτελούσε η εγκατάλειψη της συζυγής

κής στέγης από μέρους της συζύγου, εγκατάλειψη που την χαρακτήριζαν με τον ειδικότερο όρο: απολείψη. Παρά τώρα, καίτοι ο νόμος έδινε ρήτα στις γυναίκες τη δυνατότητα αυτή, όμως η απολείψη βάσικα κατακρίνονταν από τα ηθη ακόμα και όταν υπήρχαν ασύρμοι λόγοι για κάτι τέτοια. Κάποιες φορές και με τη δια – τη φυσική δια – εμπόδιζαν οι σύζυγοι τις γυναίκες τους να ασκήσουν το δικαίωμα αυτό αρκεί να θυμηθεί κανείς την περίπτωση του Αλκιβιάδη που δεν άφησε τη γυναίκα του να πάει στον Επωνύμιο αρχονταγια για να ζητήσει την απαιτούμενη έγκριση από μέρους της της απολείψεως που εσχεδίαζε να ασκήσει.

Τέλος, τρίτο τρόπο λύσης του γάμου αποτελούσε η λεγόμενη αφαιρέση που την ασκούσε συνήθως ο πατέρας της συζύγου. Κι αλλού για τη γάμο της κόρης του.

Αυτό που χαρακτήριζε την οριστική εισόδη της συζύγου στον οικο του άντρα της, δεν ήταν ο γάμος μόνο αλλά η γέννηση παιδιών. Με αλλα λόγια: η γυναίκα εισερχόταν αμετάκλητα στην νέα της οικογένεια μόνον αν έφερε στον κορμό ένα γιο και μόνο από τη στιγμή εκείνη. Ισχύει ότι πρέπει να προσθέσουμε στο σημείο αυτό, ότι ο πατέρας της νύφης δεν ήταν το μόνο πρώσωπο που μπορούσε να αφαιρέσει ποτέ το σύζυγο της γυναίκας. Κι αυτό γιατί μερικές φορές ο τέτοιο δικαίωμα αφαιρέσεως το είχαν και άλλοι πολύ στενοί συγγενείς της γυναίκας. Άλλα για να γίνει αντιληπτή η περίπτωση αυτή

πρέπει να αναφερθούμε προηγουμένων στη θέση της γυναικάς στο κληρονομικό απτικό δίκαιο.

Στο απτικό κληρονομικό δίκαιο, οι άντρες κατείχαν θέση σαφώς πλεονεκτικότερη σε σύγκριση με τη θέση των γυναικών, δεδομένου ότι η ύπαρξη γιών (ή αρρένων κατόντων τους) απέκλειε τις θυγατέρες (καὶ θέσης κατάγονταν απ' αυτές). Το μόνο δικαίωμα που αναγνωρίζονταν στις γυναικές ήταν το να πάρουν την ώρα του γάμου τους μια ορισμένη προϊκά (γι' αυτό και χαρακτηρίζονταν ως επιπροσικές), μια αλλά λόγια ένα σύνολο αγαθών, που από την ώρα του γάμου περιερχόταν στην κυριότητα του αυτού τους. Η λήψη προϊκά παρεμπόδιζε τις γυναικές να συμμετέχουν στη διανομή της περιουσίας του πατέρα τους. Αλλά ερωτάτη στην συνέχεια, όταν δεν υπήρχαν αρρένες κατίντες ποιά τύχη περίμενε την οικογενειακή περιουσία; Σε τέτοιες περιπτώσεις, η κόρη που λόγω της γυναικείας ιδιότητάς της δεν μπορούσε να παραλβεῖ ως κληρονόμος την πατρική περιουσία (τον κλάρο), υποχρεώνταν να αποτελέσει ένα είδος γένερφα μέσω της οποίας η καταληφθείσα περιουσία μεταβιβάζοταν στους ανδρες της ευρύτερης οικογένειας.

Εύκολα καταλαβαίνει κανείς το πόσο ενδιέφερε τους στενούς συγγενεῖς η ορφανή μοναχοκόρη (που χαρακτηρίζοταν με τον ειδικότερο όρο: επιλέπρος) να μην παντρεύεται σε κάποια στιγμή έναν εδωμόνικο (μέλος άλλης οικογένειας). Γι' αυτό και την υποχρέωναν να παντρεύεται τον πιο στενό συγγενή της. Αν δε μετέτοιμο μοναχοκόρη την διεκδικούσαν περισσότεροι που υποψήφιοι (που καθένας τους ισχυρίζονταν ότι ήταν ο πιο στενός συγγενής της) τότε το αθηναϊκό δίκαιο έδινε την ακόλουθη πιθανή λύση: η περιπτώση κρίνοταν απ' το δικαστήριο με απόφασή του (εκδόθενταν κατά τη διαδικασία με την οποία συνήθως διεκδικούσαν την κυριότητα των... πραγμάτων), παρέδινε την κόρη σ' αυτού που έκρινε ότι ήταν ο πλησιέστερος συγγενής της.

Το έντονο συμφέρον το οποίο είχε η ευρύτερη οικογένεια, η περιουσία της επικήρου να μην περιέρχεταν ποτέ σε χέρια μελών άλλης οικογένειας, προβαλλόταν ακόμα ποιο χαρακτηριστικό και σε μιά αλλή περιπτώση: όταν δηλαδή η μοναχοκόρη κληρονόμος ήταν ήδη παντρεμένη κατά τη στιγμή που ο πατέρας της πέθαινε, ο πιο στενός της συγγενής μπορούσε να λύσει το γάμο της (αρκεί βέβαια η επικήρους να μην είχε ήδη αποκτήσει παιδιά πράγμα το

οποίο, όπως και πιο πάνω σημειώθηκε, την συνέδεση αρρήκτως με την οικογένεια του ήταν της). Υποκαθιστάμενος στα δικαιώματα του αποδιάνοντα πατέρα της ασκούσαν αυτός πια τη λεγόμενη αφαιρεστική. Μέσα στο σύνολο όλων αυτών των μέτρων που τόσο λίγο έμοιαζαν να σέβονται τις επιθυμίες της επικήρου, υπήρχαν πάντα και δύο που παίρνονταν αποκλειστικά για χάρη της.

Το πρώτο σπριζίδωνταν σ' ένα νόμο του Σόλωνα και αφορούσε την προστασία των φωτών ορφανών και αναδέλφων θυγατέρων. Καθώς δεν είχαν πατέρα που ήταν ζώντες (θα «συνιστώσου» γι' αυτές) μιά κάποια προϊκά (προϋπόθεση σχεδόν πρατήπη για τη σύναψη έναντι γάμου στην Αθήνα), οι θυγατέρες αυτές κινδύνευαν να μην βρουν τελικά σύζυγο. Εθεωρείτο δε τόσος βαρύ πράγμα κατά τέτοια, ώστε ο Σόλων θέωρε πράγμασιν που δικαίωμα να υποχρεώνεται τους όποιους πιο στενούς της συγγενείς, αν δεν θέλουν να τις παντρεύουν οι ίδιοι, να τους δίνουν αυτούς μιαν αντιστοιχη προΐκα.

Το δεύτερο μέτρο αποτελέσθη ένας άλλος νόμος (αποδιδόμενος κι αυτούς στο Σόλωνα) που αντιτέθησε αναφέροταν στις πλούσιες επικήρους, που είχαν σπεύσει να τις παντρεύουν οι στενοί συγγενείς τους λόγω συμφέροντος, και που μετά τη γέννηση του πρώτου γιου τους (και κληρονόμον της περιουσίας του παππού του) κινδύνευαν να λημανούντων από τους άντρες τους.

Ο Σόλων έφεσε στο σημείο να ορίσει ότι σε τέτοιες περιπτώσεις ο σύζυγος οφείλει να έχει μαζί της τρεις τουλάχιστον επαφές το μήνα! Κατ αυτόν τον τρόπο, η αθηναϊκή νομοθεσία (που ως προς αυτό το σημείο δεν ήταν κατούσια διαφορετική από τη νομοθεσία της Σπάρτης ή τη Γόρτυνας) αντιμετώπισε τις ανάγκες των επικήρων: δριακόντας άλλα, παρά πρώτον, ένα σύνορο απαραίτητο για μια αέροπρεπή θέση στην τότε κοινωνία και εξασφαλίζοντας τις τους στη συγγένεια μια «μερίδα» σεξουαλικών επαφών με έναν θέρια άντρα, που οπωθούσε δεν τον είχαν διαλέξει οι ίδιες...

Αυτές, σε κεντρικές γραμμές, υπήρξαν οι διατάξεις που ρύθμιζαν τη θέση των παντρεμένων γυναικών της Αθήνας. Αλλά, όπως ειδαμε πιο πάνω, εκτός από τη γυναικά τους, οι Αθηναίοι άντρες μπορούσαν να διαπρούν μια παλλακίδα και να έχουν σχέσεις και με κάποια εταίρα. Ποιά ήταν η θέση και των γυναικών αυτών μέσα στην αθηναϊκή κοινωνία:

Οι σχέσεις με τις παλλακίδες αποτελούσαν ένα είδος γάμου δεύτερης

κατηγορίας. Το ότι η παλλακίδα απολάμβανε ένα είδος προστασίας και ενός κάποιου σεβασμού, αποδεικνύεται και από έναν νόμο αποδιδόμενο στον Δράκοντα. Όποιος συνέλαμβαν επ' αυτοφώρω την δική του παλλακίδα μ' έναν άλλο άντρα, είχε το δικαίωμα να σκοτώσει τον τελευταίο αυτό, ακριβώς όπως ο σύζυγος είχε το δικαίωμα να σκοτώσει τον ερυφένο της γυναικά του.

Πάντως τα παραπάνω δεν σημανούν, –καθεί αλλο...– ότι οι παλλακίδες εξομοιούνταν με τις συζύγους γι' αυτό και οι γιοι τους δεν εθεωρούνταν νόμιμοι (γνήσιοι) αλλά απλώς νόθοι.

Ας έρθουμε τώρα και στις εταιρίες, τις γυναικές εκείνες με τις οποίες οι άντρες της Αθήνας δεν είχαν μεν σταθερές σχέσεις, πάντως δεν είχαν ούτε και περιστασιακό μόνο επαφές. Οι εταιρίες ήταν γυναικες πολύ περισσότερο μορφωμένες σε σύγκριση με εκείνες που προορίζονταν απ' απλώς για να παντρεύονται. Επαγγέλμά τους: το να συνδέουν τους άντρες στους χώρους όπου σύζυγοι και παλλακίδες δεν επιτρέπονται να τους ακολουθούν: αποτελούσαν ένα είδος αντίδοτο που πει επινοήσει μια κοινωνία αντρών. Είχαν περιορίσει τις συζύγους στους «οίκους» τους, όμως δεν έπαιναν να πιστεύουν ότι η γυναικεία συντροφιά κατάφερνε να κάνει πιο χαρούμενες τις κοινωνικές συναντηστροφές τους, τις συναντήσεις των φίλων και τις συζητήσεις τους –συζητήσεις που οι γυναικές τους, εκτός που δεν έπρεπε, δεν ήταν και σε βέση να τροφοδοτήσουν. Αυτό, λοιπόν, το κενό εκάλυπταν οι εταιρίες. Ο όρος επήμαυρη συντροφος. Μια συντροφος που πληρωύταν δέδια για τις προσφορές της, μα κατά βάση πάντα συντροφος με την οποία οι άντρες ζητούσαν να έχουν μια σχέση πλιάς με χαρακτήρα κατά μεγάλο μέρος πνευματικό, επομένως σχέση καθβόλακηρία διαφορετική από αυτές που είχαν με τις συζύγους τους ή με τις κοινές γυναικες. Κι έτοις φτάνουμε στην εξέταση και τη θέση των πορών. Κατ αυτό το μεγαλύτερο μέρος τους οι τελευταίες αυτές ήταν δουλές. Πολλές φορές, όμως, ήταν και ελεύθερες που τις είχε εκθέσει ο πατέρας τους και τις είχε περιμένεις και αναδρέψει κάποιος «ειδόκος» που τελικά τις είχε οδηγήσει στην πορνεία. Ακούσαν το επάγγελμα που δεν απαγορεύονταν μεν από τους νόμους (οι νόμοι τιμωρούσαν την αντρική πορνεία όχι και την γυναικεία), όμως αποτελούσε αντικείμενο έντονου κοινωνικού ψώνιου, όπως αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι οι νόμοι της πόλης

απασχολούνταν με τις πόρνες μόνο για δύο λόγους: για να καθορίζουν το ποσό της αμοιβής τους και για να ριψίζουν την εισπράξη ενός φόρου εισοδήματος υπολογίζοντας πάνω στις «εισπράξεις» τους.

Πολύ πάντως διαφορετική, σε σχέση με τη θέση των κοινών πορνών, ήταν η θέση των γυναικών εκείνων που αντί να πουλώνται στους δρόμους ή τους οικους ανοιχή, προσφέρονταν αντί χρημάτων στους ναούς. «Όπως στην Ανατολή, έται και στην Ελλάδα, υπήρχαν ιερές πόρνες (ιερόδουλες) που έχοντας αφιερωμέθει σε καποιούς θεότητα και διαιτάζενες στο ναό, πρόσφεραν τα σώματα τους στους περαστικούς. Τα κέρδη τους τα πρόσφεραν στο ταμείο του ιερού όπου παρείχαν τις υπηρεσίες τους. Από τα ποι συδιότυμα θέματα αποτελεί το νομικό καθεστώτα αυτών των ιερόδουλων. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι επρόκειτο για δύολες του αντίστοιχου ναού. Άλλοι, αντίθετα, δέχονται ότι και δύολες να ήσαν αυτή η αφιέρωση τους τα καθιστώσαν ελεύθερες, όσο κι αν ήταν υποχρεωμένες να ζουν μέσα στο ναό και να εργάζονται εκεί ως κοινές. Οι ιερόδουλες, πορνες ή όχι, εν πλατη περιπτώσει ήταν προνομιούχες, όχι μόνο για την προστασία και για τις ευκολίες που απολάμβαναν ζώντας μέσα στο ναό, αλλά επίσης και προ παντός γιατί η «καθιέρωση» τους τις τοποθετήσαν κοινωνικά σε μια θαύμιδα πού πάνω από τις συνηθισμένες πόρνες. «Όπως λέει ο Νίνδαρος στο περίφημο «σχόλιο» του ο αφιερωμένο στις ιερόδουλες της Κορινθίου, σ' αυτές επιτρέπονταν «να δρέπουν τον καρπό της τρυφερής ήλικιας πάνω στα ωραία κρεβάτια χωρίς να κινδυνεύουν να τις μεμφθεί κανείς». Τόσο ήταν το κοινωνικό τους κύρος που οδήγησε κι αυτόν τον Σιμωνίδη να τις ευχαριστήσει, γιατί με τις προσευχές τους είχαν συμβάλει στην νίκη κατά των Περσών! Αυτή, λοιπόν, υπήρξε η θέση που κατείχαν οι γυναικες στην κλασική κοινωνία. Μπορούσαν νάνοι αύλαγοι, παλλακίδες, εταίρες ή πόρνες. Η τοποθετήση τους καθορίζονταν αποκλειστικά από τη σχέση τους (διαρκή ή προσωρινή) με κάποιον άντρα. Δεδομένου ότι η σχέση αυτή είχε με τη σειρά της οργανώθει αποκλειστικά για να ανταποκρίνεται στις φυσικές και τις κοινωνικές χρειες των ανδρών, η θέση των γυναικών δεν μπορούσε πάρα πολλά να είναι αυτή που ήταν. Δηλαδή προσωπικά για τις ίδιες κάθε άλλο πάρα ικανοποιητική και κοινωνικά σχέδιον ανύπαρκτη. Στο χώρο του δικαίου η θέση τους ρυθμίζονταν από μια σειρά διατάξεων που δέχονταν την μειονεκτικότητά

τους και τη συνεχή τους υποταγή σ' έναν κηδεμόνα (κύριο). Πριν από το γάμο τους «κύριος» τους ήταν ο πατέρας τους; μετά το γάμο ο άντρας τους.

Ο αποκλεισμός των γυναικών από τα κάθε είδους πολιτικά δικαιώματα ήταν πλήρης. Τη γυναικά πράγματι δεν την θεωρούσαν «πολίτη» μόνο «αστή». Ιδιότητα που μέχρι την εποχή του Περικλή δεν άσκουσε καμία επιρροή στην μεταβίβαση της αθηναϊκής «ιδαγένειας» στους γιους. Μόνο το 451 ο Περικλής ορίσει στο άντρα της αστης αποτελούσε διαθήκη προυπόθεση ρυθμιστική της απόκτησης από τη αγύρια της ιδιοτήτας του πολίτη. Μέχρι τη στιγμή εκείνη μόνο στοχείο για τον καθιερώμα της ιδαγένειας των νεογέννητων αποτελούσε την ιδαγένεια των πατέρων τους.

«Σιδηρόνειο» θα λέγανε υπέρβαν σι κανόνες που η πόλη είχε θεσπίσει για τις γυναικες, για να τις κρατεί στο περιθώριο και για να τους αφαίρει κάθε δυνατότητα ελευθερίας – κανόνες που αντιμετώπιζαν τις ατθίδες σαν όντα κατώτερα. Θάλεγα ότι η θέση των γυναικών στην Αθήνα κατά την κλασική εποχή διατηρούσε κανένα ίχνος από την παλιά τους ισχυ. Τίποτα δεν αποδεικνύει ότι είχαν κάποιο σημαντικό κύρος ή ότι ασκούσαν κάποια επιρροή πάνω στους άντρες.

Οι γυναικες της Αθήνας δεν αποτελούσαν πάρα ένα όργανο, παθητικό και κατώτερο, που βοηθούσε απλώς την πόλη να αναπαράγεται και να συνεχίζει τη ζωή της ως «λεσχή ανδρών».

Διάλεξη της Καθηγήτριας του αρχαιού ελληνικού και ρωμαϊκού δικαιου στο Γαλατικό πανεπιστήμιο της Βόρειας Ιταλίας κ. Eva Cantarella, στην «Πάντοιο» Ανώτατη Σχολή το Γενάρη 1986. Η μετάφραση είναι του κ. Παν. Δ. Δημόκη.

Woman's Position in Classical Athens

E. Cantarella

The mythic matriarchy was succeeded in Athens by a state of patriarchy. Various institutions give evidence for the inferior position of women in classical society. The abandonment of newly born children was occurring more often as regards girls than boys. Even if getting married, a daughter could never «pay back» all the expenses made by her father for her. A law permitting a father to sell his daughter as a slave, if she was to become a

spinster, was abolished by Solon. Athenian girls were married in the age of fourteen-fifteen years to men twice older than them.

Shut in the women's quarters of her house a married woman was obliged to encounter only persons of her close family environment. Only the women of the poorer social class could contribute, in a way, to their house finance by selling home-made goods or agricultural products in the market or by working in the family fields.

According to a well-known passage from Demosthenes, the Athenian man had the licence to have three women: a wife, to give birth to his legal children, a concubine, to take care of his baby and a hetaera for his physical and mental pleasure.

A marriage could be dissolved either because the husband was dismissing his wife (in this case he had to give back all her dowry) or because the wife was abandoning her marital relation or, finally, because the wife's father was taking her away from her husband for various reasons.

The reception of dowry was excluding women from participating in the proper division of their father's property. An orphan only daughter had to marry to her closest male relative so that her property would remain in the family. Even if the only daughter was married but childless, when becoming a heiress, she could be taken away from her husband by her closest relative.

The relation to the concubines was a kind of marriage of, however, second range. This becomes obvious from a law attributed to Drakon, according to which the man who would find his concubine having a sexual intercourse with another man, had the right to kill the latter, alike the husband who was entitled to kill his wife's lover. However, children born by concubines were considered to be illegitimate.

The hetaera was a companion with whom men usually had a friendly relation of more or less spiritual character, therefore this relation was completely different from that men had with their wives or prostitutes. Women were not allowed to participate in the political life of their city or town; they were not considered to be citizens, but only inhabitants of a community.

The women of Athens were nothing more than a obedient, passive and inferior medium for the reproduction of citizens or a vessel of mental and physical pleasure in the absolute service of men who ruled the city life as it was a men's club.